

Кузьменко О. Чи нові медіа впливають на ідентичність національних меншин? Українсько-польський контекст / Український Альманах. – Варшава, 2012. – С. 101-106.

Чи нові медіа впливають на ідентичність національних меншин? Українсько-польський контекст

*Опинившись на межі, неважливо в часі чи в просторі,
люди неминуче відмовляються від своїх попередніх ідентичностей.
Ідентичність формується при наявності сусідів.
Кордони виривають з людей ідентичності і викидають їх геть*
М. Маклюен

«Людина блукає... – казав Мартін Гайдеггер. – Людина не просто стає на шлях блукання. Вона знаходиться на ньому завжди». Щодня, щогодини чи навіть щохвилини людина може зустрічатись з питанням «хто я?». Результатами такого блукання і пошуків самого себе у вирі подій, соціальних ситуацій та обставин є процес становлення власної ідентичності.

Ентоні Сміт питання ідентичності починає розглядати із Софоклівської трагедії про царя Едіпа. Він говорить про те, що у цьому давньогрецькому творі пошуки власної сутності є ілюстрацією того, наскільки складним і різноманітним мереживом самоусвідомлень є «Я»: «Едіп проходить через низку категорій і ролей. Ці категорії та ролі становлять водночас і ті численні колективні ідентичності, добре відомі грекам V ст. до н. е.»ⁱ Подібним чином кожна історична епоха впливає на процеси самоусвідомлення та формування себе.

Дискусії і рефлексії щодо нестримної мінливості сучасності присутні повсякчас. Зростання ролі інформаційних технологій стають вагомим чинником у формуванні не тільки пріоритетів і цінностей, а й стилю життя. Все більшого розголосу набувають поняття «нетократії», «покоління мережі», «культури і науки 2.0». Відповідно, це є причиною змін не лише у культурній парадигмі, а також і в процесах формування власного «Я».

У традиційному розумінні ідентичність особистості формується через ідентичність суспільну, неважливо чи в процесі ідентифікації себе з певними групами, культурою, епохою, чи навпаки – відокремлення від них і пошуки власної оригінальності та неподібності. Ганна Малевска-Пейр у своїй праці «Я серед своїх і чужих» перераховує притаманні ідентичності характеристики: з одного боку – структурний характер і змінність, а з іншого – цілісність і протяжність. Водночас зазначається той факт, що протяжність індивідуальної ідентичності залежить від оцінок ідентичності суспільної, а переривання такої протяжності є симптомами кризи.ⁱⁱ

Якщо ж говорити про формування ідентичності у представників національних меншин, слід зазначити, що цей процес має більш складний характер, аніж в осіб, які постійно живуть в одній країні – оскільки представники національних меншин ідентифікують себе не лише з країною, в якій живуть, а й з країною, з якої походять.

Спробуємо відтворити, як саме проходять ці процеси.

Антоніна Клосовськаⁱⁱⁱ впроваджує у науковий дискурс поняття культурації, тобто участі особи у символічній культурі (де символічна культура – система значень, що становлять простір мистецтва, вірувань, історії і традиції спільних для членів даної культури спільноти і яка передається від покоління до покоління). Культурація є силою, яка творить символічне поле ототожнення із країною через приймання і засвоєння цінностей та традицій. Для представника національної меншини це може бути країна, в якій він, можливо, ніколи і не був, та яка є його вітчизною. З іншої сторони, індивід потрапляє під вплив процесів соціалізації – засвоєння певної системи знань, норм і цінностей, засвоєння поведінки в певному суспільстві, що дозволяє стати рівноправним його членом. Відповідно, для національних меншин соціалізація є чинником ототожнення себе із країною, у якій вони проживають.

Якщо розглядати процеси культурації і соціалізації як два окремі символічні поля, то творення нової ідентичності для національних меншин – це завжди прояв домінації першого чи другого. У своєму науковому доробку відомий канадський психолог і соціолог Джон У. Беррі називає чотири шляхи так званої «аккультурації» (*acculturation*), тобто формування нової ідентичності пов'язаної зі зміною місця проживання. Ці шляхи є також ілюстрацією взаємодії двох полів і двох культур – успадкованої та набутої. Перший варіант передбачає ототожнення себе з двома культурами, гармонійне існування в них обох – це *інтеграція*, тут культурація і соціалізація мають однаковий вплив на формування «Я». Наступний можливий шлях – *асиміляція* – є повним входженням у репрезентативний контекст нової культури, основною є роль соціалізації. *Сепарація* – це третій можливий шлях, який полягає на утримуванні себе в старій культурі, домінуючим тут є поле культурації. І останнє – *маргіналізація* – життя поза обома культурами, де ані культурація, ані соціалізація не мають впливу на особистість. До слова, інтеграцію прийнято вважати найбільш преференційним варіантом з огляду на здорове функціонування особи, в якій формується нова ідентичність.

Взаємодіючи між собою, вищезгадані символічні поля можуть не лише проявляти себе більшою чи меншою мірою, але й перетинатись між собою, утворюючи нові дискурсивні практики. Формування нової ідентичності – це теж накладання / розмежування двох полів. Перетинаючись, вони творять новий рівень ідентичності – проміжний між успадкованим і набутим. Єжи Нікіторовіч у праці «Пограниччя. Ідентичність. Освіта» називає цю верству ідентичності «медіатором між спадщиною і вимогами суспільного життя»^{iv}.

Чим більше перекриваються ці поля – тим більше в двох культурах налічується спільних символів та цінностей. Існування чи не існування такого спільного поля Павел Боський називає поняттям «культурної дистанції»^v, довжина якої може залежати від відстані між тими країнами, з якими ототожнює себе особа. Країни, що географічно розташовані ближче, безперечно, матимуть більшу кількість спільних символів.

Говорячи про Польщу і Україну, слід відзначити, що довга історія взаємних контактів і близькість територіального розташування є ґрунтом для існування багатьох спільних символів. Наприклад, християнство є спільною релігією для обох держав. І хоча в Польщі домінуючим є католицизм, а для українців – православ'я, однак більшість християнських норм і засад збігаються (10 заповідей, 7 смертних гріхів тощо). Більше того, чим ближче до кордонів держав, тим більшим є стирання різниці. Так, на території пограниччя, з обох боків кордону, часто можна зауважити православні ікони поруч із католицькими «образками», або образи православних святих біля портретів Папи Римського.

Існує низка інших спільних, і для українців, і для поляків цінностей, серед яких перш за все: родина, патріотизм, духовність, держава, незалежність та віра. Водночас спільні кордони – це завжди спільна історія. З огляду на те, що спільна українсько-польська історія переповнена конфліктами, спільні символи часто мають протилежну семантику та оцінку. Такі важливі історичні постаті для обох держав, як Богдан Хмельницький, Степан Бандера чи гайдамаки відіграють різне значення для націй: українці сприймають цих людей як героїв, а поляки – як ворогів та розбійників. Такі спільні символи часто постають чинником оцінки Іншого. Спільна оцінка символу – позитивне налаштування до Іншого, протилежна чи відмінна оцінка – негативне сприйняття.

Власна ідентичність, в свою чергу, може бути як позитивною (усвідомлення наявності ціннісних рис, порівняння з іншими не є некорисними для власного образу), так і негативною (усвідомлення власних недоліків, відсутності достоїнств в порівнянні з іншими). Особиста ідентичність залежить від ідентичності суспільної. У гомогенному суспільстві особа функціонує у власному культурному коді і, як правило, формує позитивну ідентичність. Будучи представником національної меншини такий процес залежить від багатьох обставин. Ставлення до представника іншої країни часто залежить від історичного періоду, спільної історії, економічної чи політичної ситуації. Представники національних меншин часто сприймаються як «інші» чи навіть «чужі», а «чужий» часто межує з негативним оцінюванням. Ганна Малевска-Пейр формулює ряд тверджень, що призводять до формування ідентичності, серед яких – взаємозалежність негативного сприймання із почуттям власної гідності, ця негативна оцінка певної групи транслюється на кожну

особистість, що належить до цієї групи, і, в свою чергу, може спричинити появу негативної самооцінки. Тому надзвичайно важливим у процесі формування ідентичності національної меншини є роль суспільства, в якому вони існують, і того, яким чином воно оцінює особу як представника цілої нації – позитивно чи негативно.

Так можна змалювати процес формування ідентичності у традиційному індустріальному суспільстві. Інформаційна доба несе зміни у пріоритетах, засобах і формах комунікації, а це не може не відобразитись на формуванні ідентичності. Якщо традиційними характеристиками ідентичності є її протяжність і тривалість, постіндустріальна ера кидає виклик таким атрибутам. Все частіше традиційна ідентичність підміняється ідентичністю віртуальною, а це передбачає можливість послуговуватись таким набором характеристик, які необхідні в конкретній ситуації. Як зазначає відомий аналітик культури Зигмунд Бауман, «сьогодні проблема полягає не в тому, як набути преферовану ідентичність і примусити оточення її визнати, а в тому, як у потрібний момент змінити стару ідентичність, якщо вона втратить цінність»^{vi}. Віртуальна ідентичність позбавляється тілесності, і це призводить до змін, що окреслюються у сучасному науковому дискурсі поняттями «фальшування ідентичності», «конструювання бажаної ідентичності», «ідентичність мережева». Та чи не найважливішим для нас є той факт, що суспільний фактор формування ідентичності втрачає свою визначальну роль. Як говорить Мануель Кастельс, ідентичність стає цінністю сама в собі. Люди дедалі частіше організовують сенси не навколо того, *що* вони роблять, а навколо того *ким* вони є чи *ким* вони себе вважають.^{vii}

Не можна оминати того факту, що традиційні ЗМІ все частіше поступаються позиціями новим мас-медіа, а ті в свою чергу містять у собі низку відмінних характеристик. Серед них чи не найважливішою є наявність зворотного зв'язку. Як зазначалось вище, у формуванні ідентичності національних меншин мають вплив процеси соціалізації і культурації. Суттєво, що значущу роль у цих процесах відігравали ЗМІ: як у соціалізації, де мас-медіа часто є джерелом інформації про нову культуру і продукують поведінкові зразки та цінності, так і в культурації, де роль утримування зв'язку із вітчизною часто беруть на себе численні медіа національних меншин. Тому зміна однонаправленості у потоках інформації через ЗМІ впливає і на об'єкт цих потоків, який у будь-який момент може стати творцем інформаційного повідомлення.

Наступними, не менш вагомими характеристиками нової комунікації є анонімність і понадтериторіальність. Останнє артикулюється тим, що у дискусії можуть брати участь усі бажаючі, не зважаючи на географічне місце перебування. Суб'єкти висловлюють свою думку незалежно від того, збігатиметься вона з іншими, чи ні. Анонімність захищає таким чином внутрішнє «я» від суспільного тиску та дозволяє грати різні ролі, актуалізуючи динаміку ідентичності.

Люди понад усе тяжіють до формування позитивного образу самого себе. Пошуки найвищого рівня почуття власної гідності часто можуть перегукуватись із спробами ототожнити себе із різноманітними, часто протилежними, групами. Представники національних меншин, в залежності від певних обставин і ситуацій, можуть себе ідентифікувати як з країною, з якої походять, так і з країною, в якій проживають. Під час інтерперсональних контактів негативна оцінка з одного із символічних полів генералізує оцінку на всю структуру ідентичності. У процесі інтернет-комунікації кожна сфера і поле можуть проявлятися окремо. Існування амбівалентних цінностей, сформованих під впливами процесів культурації і соціалізації, під час інтерперсональної комунікації змушують схилитись до вибору лише однієї із них, тоді коли специфіка інтернет-комунікації дозволяє проявляти ту чи іншу в певних ситуаціях.

До того ж організація комунікації у такий спосіб дозволяє брати участь у житті та обговоренні проблем рідної країни. Форуми, коментування, блоги дають можливість відчувати себе повноправним членом суспільства, з яким особа себе ідентифікує. Оскільки національна ідентичність починає бути важливою у тих моментах, коли її ставлять під сумнів чи порівнюють, такий спосіб ведення комунікації дозволяє не загострювати національну ідентичність – беруть гору інші рівні ідентичності. Так, якщо переглянути блоги відомих українських діаспорних діячів на українських платформах, то в описах ми фактично

не зустрінемо визначення національності, частіше «історик», «докторант», «музикант», «громадський діяч», «журналіст» та інші. Втім, це не є беззаперечним аргументом відсування національної ідентичності на другий план, а скоріше вільного індивідуалізованого її формування з меншими загрозами кризи.

Ототожнювати себе з власним краєм, любити його і залишатись патріотом попри все, ніколи не було простим завданням. Сучасна доба кидає нові виклики і водночас нові інструменти. У цьому сенсі тільки усвідомлення і спроби об'єктивної оцінки сучасного світу дозволять і допоможуть нам бути тим, ким ми справді хочемо бути.

ⁱ Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність. — К.: Основи, 1994

ⁱⁱ Malewska-Peyre H. Ja wśród swoich i obcych. — Warszawa: Wydawnictwo Instytutu PAN, 1992

ⁱⁱⁱ Kłosowska A. Socjologia kultury. — Warszawa: PWN, 1983 [w:] Boski P. O byciu Polakiem w Ojczyźnie// Tożsamość a odmiennność kulturowa. — Warszawa: Wydawnictwo Instytutu PAN, 1992

^{iv} Nikitorowicz J. Pogranicze. Tożsamość. Edukacja międzykulturowa. — Białystok, 1995

^v Boski P. O byciu Polakiem w Ojczyźnie// Tożsamość a odmiennność kulturowa. — Warszawa: Wydawnictwo Instytutu PAN, 1992

^{vi} Бауман З. Индивидуализированное общество. — М.: Логос, 2002.

^{vii} Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура — М.: ГУ ВШЭ, 2000